

LÓNYAY MENYHÉRT ÉS ANDRÁSSY GYULA SZEREPE
AZ 1871-ES OSZTRÁK-CSEH KIEGYEZÉSI KÍSÉRLET
KUDARCÁBAN

LEZÁRÁS DÁTUMA: 2015. JANUÁR 7.

JELIGE: LÓNYAY ÉS ANDRÁSSY

BEVEZETÉS

Jelen dolgozatban egyrészt arról igyekszem vázlatos képet adni, hogy hogyan, és milyen körülmények között zajlott 1871 októberében a cseh államjogi reformkísérlet megbuktatása, másrészt pedig szeretném a téma egy fontos, ám eddig kevésbé vizsgált aspektusára felhívni a figyelmet. A Monarchia átalakítási kísérletének kudarca mind a cseh, mind pedig a magyar szakirodalom szerint elsősorban Andrassy Gyula erélyes fellépésének köszönhető. Ez részben igaz, azonban Lónyay Menyhért politikai naplója alapján tovább árnyalhatjuk ezt a tényt. Ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk az akkori közös pénzügyminiszternek döntő szerepe volt Andrassy véleményének formálásában, s Ferenc József meggyőzésében.

A másik fontos dolog, amire szeretnék rámutatni, hogy a téma eddigi, egyébként szűkös irodalma igen nagy szerepet tulajdonít a közös minisztertanács intézményének az osztrák-cseh kiegyezési kísérlet megbuktatásában; ez azonban - szintén Lónyay naplója alapján – némi pontosításra szorul. Látni fogjuk, hogy a különböző félhivatalos, informális találkozóknak, megbeszéléseknek kulcsszerepe volt az események alakulásában.

ELŐZMÉNYEK

Mint ismeretes, az 1867-es év nem hozta meg Csehország számára állami jogainak elismerését. Az osztrák-magyar kiegyezés értelmében a cseh korona országai a monarchia ciszlajtán felébe kerültek, s a várakozásokkal ellentétben nem ismerték el önálló politikai tényezőként. Az új helyzet határozottan szembefordította a cseheket a dualista berendezkedéssel: 1868-ban passzív ellenállást hirdettek, melynek egyik legszembetűnőbb következménye az lett, hogy a cseh képviselők nem jelentek meg a birodalmi tanácsban.

Az uralkodót komolyan aggasztotta ez az állapot, ezért 1870-ben kísérletet tett egy kompromisszumos megoldás megteremtésére. Ebből a megfontolásból február 7-én új kormányt nevezett ki, Karl Sigmund von Hohenwart vezetésével, melynek fő feladata egy osztrák-cseh megegyezés létrehozása volt.

Ferenc József 1871. szeptember 12-én leiratot küldött a nyáron összeült cseh tartományi gyűlésnek, melyben kilátásba helyezi az államjogi reformokat, s kéri az országgyűlést, hogy dolgozzon ki egy erre vonatkozó tervezetet. Egy hónappal később, október 10-én elkészült a válaszfelirat, az úgynevezett alapcikkelyek (Fundamentální články/Fundamental Artikel).

A dokumentum részletes ismertetése meghaladja ugyan ezen írás kereteit, főbb vonalait viszont érdemes röviden kiemelni. A cseh tervezet lényegében érintetlenül hagyta a dualista alapfelállást: elismerte a közös ügyeket, a delegációs rendszert, illetve a kvótával kapcsolatos

megállapodást. Néhány pontban azonban fontos változtatásokat javasolnak az alapcikkelyek, melyek a magyar fél álláspontja szerint alapjaiban bontották volna meg az 1867-ben létrejött rendszert.

A tervezet IV. cikkelye szerint megszűnne az a rendszer, hogy a Csehországra eső küldötteket a birodalmi tanács választja közvetett módon, s helyette a következőkről rendelkezik: „a delegációba a Cseh Királyság tartománygyűlése tagjai közül 15 küldöttet és 8 póttagot választ.”¹ A IX. cikkely Csehország törvényhozási és kormányzati önállóságát mondta ki: „mindazon ügyek, melyek a Cseh Királyságot érintik, s amelyek nem lettek az egész birodalom összes királyságára és tartományára vonatkozóan közössé nyilvánítva (1. cikkely), teljességgel a cseh törvényhozáshoz tartoznak, s amennyiben az igazgatást érintik, a tartományi kormányzathoz.”² A X. és a XI. pontban a közös ciszlajtán ügyeket taglalja (vámok, jegybank, pénzverés, államadósság kérdése, a kommunikációs eszközöket illető szabályozás stb.), s kijelenti, hogy az ezekre vonatkozó törvényhozást egy közös szervre, az „országgyűlések által választandó delegátusok kongresszusára”³ kell átruházni, mely lényegében a birodalmi tanács helyére lépett volna. A kiegészítési tervezet megszüntetni kívánta a birodalom osztrák felében a felsőházat (az urak házat), s helyére az ún. szenátust állította volna.⁴ Az utolsó pontban leszögezték, hogy az alapcikkelyek, csak Csehország hozzájárulásával változtathatóak meg.⁵

AZ OKTÓBERI MINISZTERTANÁCSOK ÉS ÉRTEKEZLETEK

Az alapcikkelyek körüli politikai csatározások már a dokumentum megjelenése után néhány nappal elkezdődtek. Ferenc József október 14-én érkezett vissza Bécsbe (Ischlből), s még aznap audiencián fogadta Beustot. A kancellár vélhetően az október 13-án írt memorandumát adta elő szóban az uralkodónak, melyben kifejtette, hogy a Hohenwart által képviselt szlávbarát irány és a német orientációjú külpolitika nem egyeztethetők össze. A cseh követelések hatására akár a galíciai lengyelek is hasonló igényekkel állhatnak elő, s ez végzetes konfliktushoz vezethetne Oroszországgal. Beust szerint a föderalista átalakulás a külügy egységes irányítását is nagyban megnehezítené, mely már a dualista berendezkedés keretein belül sem egyszerű.⁶

¹ A fordítás Václav Řezníček: Velký Čech. Život, působení a význam Fr. Palackého, otce národa. (1897, Praha) c. forráskiadványa alapján készült. 307-314. p. (a továbbiakban: Fundamentális cikkelyek.) Az alapcikkelyek teljes szövege elérhető továbbá: <http://www.psp.cz/eknih/1870skc/2/stenprot/004schuz/s004001.htm> (utolsó elérés: 2015. január 1.)

² Fundamentális cikkelyek. IX.

³ Uo. XII.

⁴ Uo. XVII.

⁵ Uo. XVIII. Az alapcikkelyek további részleteit ld. a Függelékben.

⁶ Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867-1906). História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 165-166. p.

Ferenc József a meghallgatáson – mely a visszaemlékezések szerint barátságos hangnemben folyt- arra utasította Beustot, hogy tárgyalja meg az ügyet a közös miniszterekkel, mert addig semmiről sem fog határozni. Még ugyanezen a napon táviratilag Andrásyt is Bécsbe hívatta.⁷

Október 16-án délelőtt Ferenc József egy kihallgatáson fogadta Lónyay Menyhértet, aki részletesen kifejtette véleményét az uralkodó előtt a cseh tervezetről. A császárral való beszélgetését Lónyay részletesen feljegyezte a naplójába, mely több szempontból is érdekes, de egyet mindenképp ki kell emelni. A szövegből kiderül, hogy Ferenc József már jóval a döntő minisztertanácsok és Andrassy meghallgatása⁸ előtt részletesen ismerte a magyarok, illetve a kiegyezést ellenzők álláspontját.

Lónyay az alapcikkelyekkel kapcsolatos észrevételeit a delegációk, a pénzügy, a nemzetiségi (német) probléma és a külpolitika, valamint az urak házának kérdése kapcsán fejtette ki. Hangsúlyozza továbbá, hogy minden, az 1867: XII. törvénycikket és a fundamentális cikkelyeket érintő fontosabb észrevételét előzőleg átbeszélte Deákkal, aki mindenben egyetértett vele.⁹

Lónyay a kihallgatáson a pénzügyek tekintetében a 6. a 8. a 11. és a 14. pontok kapcsán fogalmazta meg kritikáit. Szerinte elfogadhatatlan, hogy a cseh tervezet a közös költségekhez való hozzájárulást (kvótát), illetve a kereskedelmi és vámszerződéseket csak 1877. december 31-ig tartja érvényesnek, mert ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy 1877 után a tárgyalásokon Csehország, mint külön fél kíván megjelenni. Így a magyar országgyűlés már nemcsak a birodalmi tanáccsal, hanem a cseh országgyűléssel is kénytelen lenne egyezséget kötni, ami a kiegyezési törvény értelmével meg is szembe, hiszen abban mindenütt két félről beszélnek. Lónyay szerint a másik probléma gazdasági tekintetben a cseh alapcikkelyekkel az, hogy ha a pénzügyi kormányzatot decentralizálják a birodalom másik felében, s ha egy „provinciális országgyűlésnek” jogot adnak arra, hogy az egyenes adókat kivesse és kezelje, akkor annak egyrészt az államhitelre nézve lesznek káros következményei, másrészt pedig Csehország egy teljesen önálló kormányzatra fog szert tenni.¹⁰

⁷ Wertheimer Ede: Gróf Andrassy Gyula élete és kora. I. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1910. 716. p. (a továbbiakban: Wertheimer, 1910.)

⁸ A későbbiekben majd látni fogjuk, hogy azok az ellenérvek, melyeket Andrassy a következő napokban előadott az uralkodó előtt, lényegében mind Lónyaytól származtak.

⁹ Maga Deák Ferenc ugyan közvetlenül nem folyt bele a Hohenwart válságba, azonban Lónyay egyik későbbi (október 21-i), Csengery Antalnak írt leveléből sejthetjük, hogy foglalkoztatta, s talán aggasztotta is az ügy. „Ha összejössz Deákkal, (...) az ő megnyugtatóására annyit kérek, szíveskedj vele közölni, hogy Gr. Andrassy ritka eréllyel, s nagy szuverénnek képviselte a magyar szempontokat s a monarchia érdekeit. (Lónyay Menyhért Csengery Antalhoz. OSZK Kézirattár, Levelestár.)

¹⁰ Lónyay Menyhért naplója. (1871. október) MOL Filmtár, 37156. sz. doboz. (a továbbiakban: Lónyay, MOL 37156.)

Lónyay félelmei egyébként magából a tervezet szövegéből nem igazolhatóak, mivel az alapcikkelyek sehol nem említik, hogy Csehország 1877 után külön félként szeretne a kereskedelmi illetve kvótaügyi egyezkedésekben részt venni. Sőt, Lónyay egy későbbi bejegyzéséből tudjuk, hogy éppen ez lett volna az egyik pont, amelyben Hohenwart hajlandó lett volna engedni, s keresztülvinni a cseh országgyűlésben, hogy a pénzügyi tárgyalások továbbra is csak a két fél között bonyolódhatnak, - fenntartva azt, hogy Ausztriát már nem a birodalmi tanács, hanem a kongresszus fogja képviselni.

A következő fontos kérdéscsoport a pénzügyminiszter előadásában a delegációkhoz, és azok választásához kapcsolódott. A kiegyezési törvény 29. és 46. §-ával veti össze az alapcikkelyek delegációra vonatkozó részeit, s arra a következtetésre jut, hogy azok mindkettővel szemben állnak. A 4. cikkely szerint, ha a cseh országgyűlés feloszlana, akkor a delegátusok mandátuma is megszűnik, holott az 1867: XII. törvénycikk ezt csak a magyar országgyűlés, vagy a birodalmi tanács feloszlásának esetére rendeli el. Lónyay másik problémája a delegátusok választásának módja volt. A Hohenwart- féle tervezet 4. pontja szerint a cseh országgyűlés a tagjai közül közvetlenül választaná meg a delegáció egy részét (15 fő és 8 póttag), ami pedig elvben a kiegyezési törvény 29. §-ával¹¹ ütközik. A pénzügyminiszter felfogása szerint e paragrafusnak az értelme az, hogy a delegátusokat egyfelől a magyar országgyűlés, másfelől pedig a birodalmi tanács választja, s ebben a cseh országgyűlés nem illetékes.¹²

Azonban ha alaposabban megnézzük a magyar törvény szövegét, akkor azt láthatjuk, hogy abból nem derül ki egyértelműen, hogy a Lajtán túl hogyan is áll össze a delegáció. Birodalmi tanácsról nincs benne szó, csak Őfelsége többi tartományairól és országairól, így elvben nincs kizárva, hogy az az egyes országok választottaiból tevődjön össze.¹³

Lónyay a kihallgatáson hangsúlyozta, hogy az urak házának eltörlését rossz gondolatnak tartja. Szerinte nemhogy megszüntetni nem szabad, hanem tovább kell erősíteni, hiszen egy monarchia nem képzelhető el egy erős, arisztokratikus alapon álló felsőház nélkül. Lónyay megjegyzi, hogy Ferenc Józsefen látszott, hogy ugyan nem fogadta szívesen a csehek ötletét az urak házára vonatkozólag, mégis megpróbálta védelmébe venni a javaslatot, mondván, hogy ez

¹¹ „Ezen paritas elvénél fogva Magyarország részéről a magyar országgyűlés válasszon saját kebeléből egy meghatározott számú bizottságot (delegatio) és pedig az országgyűlés mindenik házából. Válasszanak Ő Felsége többi országai és tartományai is hasonlóul alkotmányos módon egy éppen annyi tagból álló bizottságot a maguk részéről. Ezen bizottságok tagjainak száma a két fél egyetértésével fog meghatározatni. Ezen szám egy-egy részről hatvanat meg nem haladhat.” (Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkossy Gábor. Osiris, Budapest, 2006. 472. p. A továbbiakban: Pajkossy, 2006.)

¹² Lónyay, MOL 37156.

¹³ Az osztrák decemberi alkotmány ugyan már egyértelműen kimondja, hogy a birodalmi tanács választja a delegátusokat, ebben a vitában azonban az volt a fő kérdés, hogy az 1867: XII. törvénycikk delegátusokra vonatkozó részének mondanak-e ellen az alapcikkelyek. (A decemberi alkotmány ide vonatkozó paragrafusait ld: Pajkossy, 2006. 481-484. p.)

az intézmény már rég elveszítette a fontosságát, miután „mindig belenyugszik abba, amit az alsóház kíván”.

A negyedik fontos kérdés az uralkodó és a pénzügyminiszter közti megbeszélésen a német nemzetiség helyzete volt. Lónyay úgy vélekedett, hogy ha az alapcikkelyben foglaltak megvalósulnának, akkor azzal a németeket teljesen elidegenítenék a birodalomtól, s nagy valószínűséggel emiatt Németország is nyomás alá helyezné a Monarchiát. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban egy nagyon érdekes gondolatot olvashatunk a miniszter naplójában, amit érdemes szó szerint idézni. „(...) Fontosnak tartom ugyan, ha a (...) cseh népet megnyugtatni lehetne, azonban azt a német elem elidegenítésével károsnak tartanám, nemcsak azért, mert a német elem számra nézve nevezetesen felülmúlja a csehet, hanem mert eddig is a birodalomnak főnemességét képezték, s különösen óvatosnak kell lenni, nehogy azok Ausztriától elidegenítenek.”¹⁴ Lónyay ezen mondata felvet néhány kérdést. Nem derül ki például a szövegből, hogy a német elem pontosan hol múlja felül a cseh elemet. Ha ezt az egész Lajtán-túli birodalomfélre érti, akkor ugyan igaz, hogy a németek vannak többségben a csehekkel szemben, de ez esetben nem világos, hogy a nem csehországi németeket miért idegenítenék el Ausztriától az alapcikkelyek pontjai. Ha viszont ezt a cseh korona országaira érti, akkor vagy tájékozatlan a nemzetiségi arányokkal kapcsolatban – ami nehezen hihető –, vagy pedig Ferenc Józsefet szerette volna ezzel a túlzással jobb belátásra bírni, s saját igazát még jobban alátámasztani. Könnyen elképzelhető azonban egy harmadik lehetőség is. A csehek arányának erős alábecslése, jelentőségüknek csökkentése (Lónyay vélhetően tisztában volt azzal, hogy a cseh és német nemzetiség Csehország területén körülbelül kétharmad-egyharmad arányban oszlik meg) származhat abból az általános magyar és német meggyőződésből, hogy a birodalom ügyeibe csak nekik van beleszólásuk, s másoknak legfeljebb csak valamiféle korlátozott autonómiája lehet. A magyar politikai elit mentalitására különösen is jellemző a monarchia és Magyarország nemzetiségeivel szembeni lenéző, gögös viselkedés, és a magyar nemzet magasabbrendűségének állandó hangoztatása. Lónyay hiába törekszik objektivitásra, több olyan gondolat, rövid megjegyzés található a naplójában, melyek ezt az utóbbi olvasatot támasztják alá, s bizonyítják azt, hogy a cseheket egyáltalán nem tekintette egyenjogú félnek.¹⁵

Lónyay naplójából kitűnik, hogy Ferenc József egészen másképp gondolkodik a németekről. Az uralkodó szerint a monarchia fennmaradása a németek számára kevésbé fontos, s ezért tartja

¹⁴ Lónyay, MOL 37156.

¹⁵ Az egyik megjegyzésében például azt kifogásolta, hogy hogyan gondolhatja azt a cseh országgyűlés, hogy neki egyáltalán joga van elismerni az osztrák-magyar kiegyezést.

lényegesnek, hogy azokat a nemzetiségeket erősítse, akik a monarchia megmaradásában érdekeltek –mint például a csehek vagy a magyarok.

A megbeszélés végén a császár utasítja Lónyayt, hogy a minisztertanácsban alaposan tárgyalják meg az ügyet, s Beust emlékiratát is vegyék „komoly tanácskozás alá”.

A közös minisztertanács október 16-án délután, a Ballhausplatz konferenciatermében ült össze, melyen a három közös miniszter (Beust, Kuhn, Lónyay), és a külügyminisztérium két osztályfőnöke (Orczy Béla¹⁶ és Leopold Hofmann¹⁷) vettek részt. Kuhn hadügyminiszter a cseh követeléseket a katonai törvényhozás szempontjából értékelte. Szerinte „a hadsereg egysége elvileg érintetlen marad, a szellemi közösség mégis lazulni fog, sőt egyenesen kérdésessé válik.”¹⁸ Somogyi Éva szerint Kuhn érvelése döntő fontosságú lehetett Ferenc József meggyőzésében, azonban Lónyay naplója némiképp ellentmond ennek az állításnak. A közös pénzügyminiszter, miután véget ért minisztertanács, Schönbrunnba ment egy udvari ebédre, ahol beszámolt az uralkodónak a tanácskozás fejleményeiről. Ferenc József a napló tanúsága szerint Kuhn aggodalmainak nem tulajdonított nagy jelentőséget, mivel „nem hiszi, miszerint azok alaposak volnának, miután a katonai dolgokra vonatkozó ügyek részletesen voltak tárgyalva.”¹⁹

Lónyay beszámolója szerint a közös hadügyminiszter elsősorban azt nehezményezte a kiegyezési tervezetben, hogy a cseh országgyűlésnek joga van megszavazni az újoncokat, s hogy a Landwehrek a cseh országgyűlés által megszavazandó költségekből állnak fel, s ezek cseh kormány felügyelete alatt állnak.

Kuhn után Lónyay kapott szót, aki elsősorban a cseh tervezet pénzügyi vonatkozásait elemezte (erre vonatkozó nézeteit a délelőtti folyamán már az uralkodó előtt is előadta), de röviden kitért Beust emlékiratának egy pontjára is. Ennek kapcsán egy kisebb vita alakult ki a két miniszter között. Beust memorandumában azt írta, hogy a cseh kancellár, kinevezése esetén

¹⁶ Orczy Bélát (saját önéletírása szerint) Andrássy Gyula és Deák Ferenc ajánlották erre a pozícióra, azzal a szándékkal, hogy az aktuális külpolitikai kérdésekről tájékoztassa őket. Emiatt a közös külügyminisztériumban többen úgy tekintettek rá, mint a magyar kormány informátorára. Orczy 1869-ben egyik - Lónyay Menyhértnek írott - levelében arról panaszkodott, hogy a minisztériumban rendkívül gyanakvóak vele szemben, s nem engednek neki betekintést a fontos külügyi aktákba. (Somogyi, 1996. 46-47.p.) Orczy Béla önéletrajzát ld. Somogyi Éva: Magyarok a közös minisztériumokban: báró Orczy Béla önéletrajza 1890-ből. In: Levéltári közlemények, 1995/1-2. sz. 235-243. p.

¹⁷ A közös külügyminisztérium egyik legbefolyásosabb tisztviselője, Beust bizalmi embere. A német területről érkezett Beust 1866-ban vette maga mellé, hogy segítse az új közegbe való beilleszkedését és bevezesse a vezető bécsi politikai-gazdasági körökbe. (Somogyi, 1996. 45-46. p.) Lónyay naplójából tudjuk, hogy Hofmann nem mindenki nézte jó szemmel. Maga Ferenc József is túlzottan nagyra tartotta a befolyását, s úgy vélte, hogy a közös külügyminiszter túlságosan a hatalma alá került. (Lónyay, MOL 37156.)

¹⁸ Somogyi Éva: A dualizmus és a föderalizmus választóvonalán 1871 októberében. In: Történelmi Szemle 2010/4. 539-540. p. (a továbbiakban: Somogyi, 2010.)

¹⁹ Lónyay, MOL 37156.

a külügyi kormányzatba befolyást fog követelni magának, s ez Lónyai szerint nem állja meg a helyét, mivel az alapcikkelyek értelme szerint a külügyi és közösügyi tárgyakba a delegáció révén lehetne csak befolyást gyakorolni.²⁰

Andrássy Gyula október 16-án este érkezett meg Bécsbe. Orczy és Lónyay is arról tudósítanak, hogy a miniszterelnök rendkívül rossz hangulatban volt megérkezése idején. A miniszterelnök október 19-én írt levelében számolt be feleségének érkezése körülményeiről: „Szobámban találtam Staatsrat Braunt,²¹ ki a császár nevében hozott üzenetet, és arra kért, hogy beszéljek Hohenwarttal, mielőtt mással szólottam volna; azután Orczyt, ki arra kért Beust nevében, hogy mennék rögtön hozzá. Ebből láthatja mily csendes örömök várnak itt reám.”²² A miniszterelnök végül Beusthoz ment tárgyalni, ez előtt viszont lezajlott egy másik, nem hivatalos találkozó - a bécsi Grand Hotelben - Lónyay, Orczy, Wenckheim²³ és Andrássy közt. A megbeszélésről még Wertheimer Ede - egyébként igen részletes - leírása sem számol be, valószínűleg azért, mert a szerző által alapvető forrásként használt Orczy Béla nem találta elég fontosnak, hogy ezt megörökítse naplójában, vagy beszámoljon róla valamelyik levelében.

Szerencsére azonban Lónyay egy rövid naplóbejegyzésben megemlékezett róla, s ez Andrássy szerepét egészen új megvilágításba helyezi. Kiderül belőle ugyanis, hogy a magyar miniszterelnök – Beusthoz hasonlóan²⁴ – egyáltalán nem akart a cseh válságba beavatkozni, mert úgy gondolta, hogy ezen az ügyön csak veszíthet. Ha támogatja Hohenwart politikáját, akkor a németek, ha nem, akkor pedig a csehek fognak neheztelni rá. Lónyay azonban – mint ahogy azt Beust esetében is tette – győzködni kezdte Andrássyt: „(...) figyelmeztettem, hogy mint magyar miniszterelnöknek, kivált miután Őfelsége felhivatta, igen érdekében áll ily lényeges, és az alkotmányos viszonyokba mélyen bevágó ügyekbe befolygni. Különösen, miután a cseh kiegyezési tervezet által a közösügyi törvény is érintve van.” A leírásból világossá válik az is, hogy Andrássy Bécsbe érkezése idején még egyáltalán nem volt tisztában azzal, hogy közjogi szempontból mi is a probléma a fundamentális cikkelyekkel. Még vitába is szállt Lónyayval, mondván, hogy a cseh tervezet nem ütközik az 1867: XII. tc-kel. Lónyay az október

²⁰ Uo.

²¹ Ferenc József kabinetirodájának vezetője. (Hof- und Staatshandbuch. <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=shb&datum=1868&size=45&page=140>, utolsó elérés: 2014. október 31.)

²² Andrássy levelét idézi: Wertheimer, 1910. 717. p.

²³ Wenckheim Béla báró, 1871 és 1879 között király személye körüli miniszter. (Vasárnapi Újság, 1879. július 13. 28. szám. 441-442. p.)

²⁴ A pénzügyminiszter 16-án Beusttal is találkozott, aki Lónyay azon felvetésére, miszerint már korábban lépni kellett volna ez ügyben, az mondta, hogy „nem kívánta magát előretolni, s éppen a törvény által meghatározott állásánál fogva tartózkodott minden befolyás vételétől.”

16-ára vonatkozó leírását azzal zárja, hogy „majd holnap el fogom neki mondani, melyek azok a pontok”, melyek a közösügyi törvénnyel nem egyeztethetők össze.²⁵

Andrássy ezután éjfél és két óra között Beusttal tárgyalt. A találkozó részleteiről keveset tudunk, az viszont biztos – Lónyay és Orczy feljegyzései szerint –, hogy rendkívül feszült légkörben zajlott. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy Andrássy az egész Hohenwart-válságért Beustot okolta, s a külügyminiszter iránti ellenszenvét meg sem próbálta palástolni a megbeszélésen. Orczy másnap (17-én) anyjának szóló levelében azt írta, hogy a két politikus „meglehetősen keményen nekimehetett egymásnak”²⁶, Lónyay pedig csak annyit jegyzett fel naplójába a találkozó kapcsán hogy, „szegény Beust annyira le volt hangolva azok által, miket Andrássytól hallott, hogy egész éjjel nem aludt”.²⁷

Másnap, október 17-én délelőtt az uralkodó kihallgatáson fogadta Andrássyt. Erről a találkozóról ezidáig Wertheimer Ede monográfiájából tudhattunk, azonban ez némi pontosításra szorul. Wertheimer a következőket írja: „Bármilyen kevés kedvet érzett Andrássy ahhoz, hogy Beustot mindenáron támogassa, mégis felismerte, hogy végzetes zavarok elhárítása céljából latba kell vetnie tekintélyének egész súlyát a kancellár mellett és Hohenwart ellen. A megérkezését követő napon, 17-ikén, az uralkodó fogadta, aki előtt részletesen kifejtette aggodalmait. Egyidejűleg kérte a minisztertanács elhalasztását, amihez a Felség hozzá is járult.”²⁸ Lónyay naplója alapján azonban úgy tűnik, hogy ebből csak annyi fedti a valóságot, hogy a találkozó 17-én volt, s hogy a miniszterelnök kérte a közös minisztertanács elnapolását. A pontatlanság oka feltehetően az, hogy Wertheimer fő forrása Orczy Béla nem volt folyamatosan az események központjában, ezért lehettek beszámolóí felületesek, illetve kevésbé pontosak.

A 17-i megbeszélésen, - mely több mint egy óráig tartott -, szinte egyáltalán nem esett szó a cseh kérdésről, Andrássy elsősorban az ogulini felkelés részleteiről számolt be, s a Mollinary táborszernagynak írott táviratait adta át az uralkodónak. A miniszterelnök tehát ekkor még nem vetette be „tekintélyének egész súlyát”, valószínűleg azért, mert még ekkor sem volt teljesen tisztában azzal, hogy milyen ellenérveket is lehetne felhozni az alapcikkelyekkel szemben. Lónyay visszaemlékezése szerint „midőn Andrássy először volt a Felségnél, a dolog lényegére nézve még nem volt elhatározva, minő utat kövessen, sőt még reggel velem vitatkozott, hogy a fundamental artikulusok a magyar kiegyezéssel és törvényekkel nem ellenkeznek.”²⁹

²⁵ Lónyay, MOL 37156.

²⁶ Wertheimer, 1910. 719. p.

²⁷ Lónyay, MOL 37156.

²⁸ Wertheimer, 1910. 719. p.

²⁹ Lónyay, MOL 37156.

Október 17-e – annak ellenére, hogy Andrassy kívánságára elmaradt a minisztertanács – nem telt eseménytelenül. Miután a magyar miniszterelnök 12 óra tájban kijött az uralkodótól, a három közös miniszterrel együtt egy rövid találkozón vett részt, melyen az október 16-ai közös minisztertanács által jóváhagyott javaslatot³⁰ beszélték meg. Lónyay e találkozó kapcsán jegyzi meg, hogy ekkor nyílt először alkalma Andrassyval részletesen beszélni az alapcikkelyek és a magyar kiegyezési törvény kapcsolatáról. „(...)Én neki egyenként megmagyaráztam a pontokat, melyek összeütközésben vannak; teljesen elfogadta a mi álláspontunkat, és ez alkalommal felkért, hogy neki egy törvénykönyvet német fordításban szerezzek, ugyanolyat, mely nálam volt, s jegyezzem ki az egyes paragrafusokat, s húzzam alá a különös fontosságú szavakat.”³¹ A napló tanúsága szerint tehát október 17-re sikerült teljesen meggyőzni a miniszterelnököt arról, hogy a Hohenwart által képviselt irány Magyarország számára nem elfogadható, s rábírní arra, hogy befolyását felhasználva foglaljon állást a cseh kiegyezéssel szemben. A fentebb idézett naplórészletekből láthattuk továbbá, hogy ebben Lónyay döntő szerepet játszott.

Felmerülhet azonban a kétség, azzal kapcsolatban, hogy a pénzügyminiszter nem nagyította-e fel saját szerepét a történetben. A kérdés eldöntéséhez sajnos nem áll rendelkezésre a Lónyay naplóhoz hasonló, részletes forrás (Orczy Béla hagyatéka sajnos elveszett³²), melynek segítségével más oldalról is betekintést nyerhetnénk az események folyamába. Hasznos lehet viszont ebből a szempontból Albert Schäffle önéletírása. A Hohenwart- kormány kereskedelmi minisztere azt írta az emlékirataiban, hogy ő ugyan Andrassyt okolja a kísérlet bukásáért, de véleménye szerint a miniszterelnököt Lónyay vitte bele ebbe a küzdelembe.³³ Ezzel azonban a kiinduló probléma még nem szűnt meg, hiszen egy olyan ember visszaemlékezéseiről van szó, akinek nem volt közvetlen rálátása a közös miniszteri konferenciákra és az egyéb tanácskozásokon elhangzottakra, s így arra sem, hogy Lónyay mennyiben befolyásolta a magyar kormányfőt. A kérdés szempontjából a legideálisabb forrás egy Andrassy által írt visszaemlékezés volna, ami mint tudjuk, soha nem született meg. Rendelkezésünkre áll viszont a három héttel később, november 7-én elmondott képviselőházi beszéde, mely némiképp pótolhatja a hiányzó egykorú feljegyzéseket. A miniszterelnök e felszólalásában reagált az ellenzéki képviselők (Tisza Kálmán, Helfy Ignác) kritikáira: „Az első állítás az, hogy a magyar kormány, mint olyan, beleavatkozott egy Lajtán-túli kérdésbe, és abban a közbíró szerepét vette

³⁰ Ebben lényegében azt fogalmazzák meg, hogy az uralkodónak vissza kellene térnie a szeptember 12-i manifesztum előtti állapothoz.

³¹ Lónyay, MOL 37156.

³² Wertheimer Ede lehetett az egyik utolsó kutató, aki még láthatta Orczy naplóját és levelezését, melyek valószínűleg a második világháború során keveredtek el.

³³ Marczali Henrik: Schäffle emlékiratai. In: Budapesti Szemle, 1905/341. szám, 33. évfolyam. 281. p. (a továbbiakban: Marczali, 1905.)

át. Erre nézve bátor vagyok válaszolni, hogy én nem a magyar kormány nevében, hanem mint a korona egyik tanácsosa vettem részt a tanácskozásban, nem döntő szavazattal, még kevésbé, mint közbíró. Hanem a tárgy természetéhez képest, mely közös volt, csatlakoztam a közös minisztérium álláspontjához, melyet teljesen helyesnek kellett elismernem.”³⁴ Andrassy szavait nyilvánvalóan fenntartásokkal kell kezelni, s nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy beszédét kormányzati pozícióból, egy ellenzéki támadásra válaszul mondta el, így az akár egy olyan védekező megnyilvánulásnak is felfogható, melynek segítségével eltolja magát a felelősséget. Viszont az a kijelentése, hogy ő csak „csatlakozott” egy, a közös minisztérium által már előre elfoglalt állásponthoz, némiképp alátámasztja az októberi történések fentebb vázolt olvasatát.

Visszatérve a 17-ei eseményekhez, Lónyay délután két óra körül felkereste Hohenwartot, akinek felsorolta azokat az általa fontosnak tartott ellenérveket, melyeket már előző nap Ferenc József előtt is elmondott. Az osztrák kormányfő hajlandó volt ugyan bizonyos engedményekre (a pénzügyek és a delegáció tekintetében), azonban kijelentette, hogy kész akár a németek ellenében is felvállalni a tervezet keresztülvitelét, s Lónyay azon felvetésére, miszerint az urak háza nem fog belemenni saját felszámolásába, azt válaszolta, hogy Beusthoz hasonlóan ő is beteheti oda a saját véleményét képviselő embereket.

Hohenwart a nap folyamán még felkereste Beustot és Andrassyt, hogy tárgyaljon velük egy esetleges kompromisszumos megoldásról. Egyik találkozóról sem állnak részletes beszámolók a rendelkezésünkre, annyit azonban biztosan tudunk, hogy Hohenwartnak Beusttal még sikerült szót értenie, Andrassyval viszont már egyáltalán nem. Az osztrák kormányfő kijelentette Andrassynak, hogy az október 16-ai minisztertanács által formulázott válaszleirati javaslatot nem tekinti irányadónak, s a cseh követeléseket mindenképpen keresztül fogja vinni.

Ferenc József feltétlenül szerette volna, hogy megegyezés szülessen a két fél között, ezért október 18-ára magához rendelte Hohenwartot és Andrassyt, hogy fejtsék ki előtte nézeteiket. Ezt a találkozót szerencsére több forrás segítségével vizsgálhatjuk. Rendelkezésünkre állnak egyrészt a Wertheimer által is felhasznált beszámolók (Andrassy levele, Orczy Béla és Schweinitz bécsi porosz nagykövet feljegyzései) illetve Lónyay naplója. A két forráscsoport között azonban felmerül egy ellentmondás, s emiatt nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy pontosan mikor is zajlott le ez a kihallgatás: Wertheimer október 19-ére,³⁵ Lónyay Menyhért pedig október 18-ára datálja. Utóbbi ellen szólhatna az a tény, hogy Lónyay nem naponként jegyezte fel az eseményeket, hanem pár nappal később október 27-én írta meg az egészet

³⁴ Az 1869-ik évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 17. kötet. Szerk.: Kónyi Manó, Pest, 1871. 199. p.

³⁵ Wertheimer, 1910. 720-721. p.

egyben. Ennek ellenére mégis inkább a pénzügyminiszter verziója tűnik elfogadhatóbbnak, október 19-én ugyanis egy másik találkozó zajlott le a közös miniszterek és Andrassy között. Erről Wertheimer monográfiájában nem olvashatunk, Lónyay viszont beszámol róla, s megjegyzi azt is, hogy 19-én egész nap – „délelőtt és délután”- a Hohenwart által javasolt leirat szövegét vitatták meg, s fogalmazták az ellenjavaslatot. Nem valószínű tehát, hogy a két miniszterelnök aznap még megjelent volna az uralkodó előtt, s az sem, hogy Lónyay keverte össze a napokat.

Október 18-án a magyar miniszterelnök Lónyay instrukcióival,³⁶ és vélhetően a megjegyzetelt törvényszövegekkel lépett az uralkodó elé. A pénzügyminiszter naplójából és a Wertheimer által használt beszámolókból elég jól lehet rekonstruálni Andrassy szereplését. Lényegében a Lónyay Menyhért által már felvetett problémákat sorolta el Ferenc Józsefnek, de elhangzott számos eredeti gondolat is, melyek döntően nem közjogi fejtegetések voltak. Andrassy leginkább az uralkodó érzelmeire próbált erős hatást gyakorolni, s nem a törvénycikkek elemzésére fektette a fő hangsúlyt.³⁷ Figyelmeztette a császárt arra, hogy a Hohenwart által javasolt irány rendkívül veszélyes lehet, s egy ilyen súlyú beavatkozásra csak egy Napóleon típusú kalandor vállalkozhat, nem pedig egy olyan uralkodó, aki „századokon át öröklött trónon ül” s kinek „feladata a trónt még századokra örökösének biztosítani”.³⁸ Valószínűleg nagy hatással volt Ferenc Józsefre az is, mikor Andrassy Hohenwarthoz fordult, s azt kérdezte tőle, hogy kész-e a csehek³⁹ kedvéért, s a németek ellenében akár „fegyveres erővel, és ágyúval” is keresztülvinni az alapcikkelyekben foglaltakat. Rámutatott továbbá arra is, hogy a csehek kívánságainak elfogadása teljesen aláásná a trón tekintélyét, hiszen a Hohenwart minisztériumról mindenki tudja, hogy a császár akaratából jött létre, így annak minden rossz döntéséért ő is viseli a felelősséget. Másfelől pedig az uralkodó egyébként is kénytelen lenne visszavonni az alapcikkelyeket, mivel az újonnan alakult Németország ennek érdekében - a németek védelmére hivatkozva – úgyis erős nyomást fog gyakorolni a

³⁶ „Később Andrassyhoz mentem, s ott ismét átmentünk az egész kérdésen. Erre Andrassy kért meg, miután a Felség rendeletéből Andrassy és Hohenwart együtt voltak menendők Őfelségéhez.” (Lónyay, MOL 37156.)

³⁷ Andrassy egy alkalommal az észak-német főkonzul előtt jelentette ki, hogy ugyan nem szívesen avatkozik bele az osztrák ügyekbe, de ha mégis sor kerülne erre, akkor azt úgy fogja tenni, hogy biztosan keresztülvigye akaratát. (Wertheimer, 1910. 717. p.) Ahogy azt a továbbiakban is látni fogjuk, Andrassy a cseh ügyben – legalábbis október 18-tól biztosan - ezen elve szerint járt el.

³⁸ Lónyay, MOL 37156.

³⁹ Érdekes, hogy a cseh nemzetiség létszámát Andrassy is rendkívül alulbecsli. A miniszterelnök – talán Lónyay sugalmazására - 3,5 millió főről beszél, azonban a valóságban körülbelül 5 millió körül lehetett a birodalom cseh lakosságának létszáma. Ugyan Csehországra vonatkozóan csak 1880-tól állnak rendelkezésünkre pontos adatok a nemzetiségeket tekintve, - mivel ekkor kérdeztek rá először erre is -, az Andrassy által ismert szám biztosan nem fedi a valóságot. (ld. Gabriela Šamanová: Národnost ve sčítání lidu v českých zemích.

http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3921/f11/100023s_Samanova-narodnost.pdf utolsó elérés. 2014. november 18.)

Monarchiára. Fontos tényező lehetett Ferenc József meggyőzésében, hogy Andrassy már ekkor kijelentette, hogy ő a Hohenwart által javasolt politikához nem adhatja a nevét, s kész akár lemondani, és a közélettől visszavonulni.

Az osztrák miniszterelnök érvei ezzel szemben nem álltak túl erős lábakon. Andrassy elmondása szerint Hohenwart egyáltalán nem reagált az ellenvetésekre, s az „összes válasza mindig csak akörül forgott, hogy ha ezt meg azt nem adják meg a cseheknek, azok a birodalmi tanácsba be nem jönnek.”⁴⁰

A 18-ai kihallgatás kapcsán fontos azt a tényt is kihangsúlyozni, hogy Andrassy érdekérvényesítő képessége jóval Hohenwarté felett állt, s ez bizonyosan nagy hatással volt az események későbbi alakulására. Érdeemes felidézni Albert Schäffle Andrassyról írt jellemzését, melyből talán annak megértéséhez is közelebb kerülhetünk, hogy végül miért a kiegyezést ellenzők álláspontját fogadta el az uralkodó. „Erőszakos, eszközeiben nem válogatós jellem, alapos ismeretek nélkül. Az ügyek vezetésében több, mint hanyag. Mégis mindig határozott magyar hazafi maradt, akár Haynau bitófáján függött a képe, akár mint a magyar kormány elnöke állott Ausztria császára előtt. Magyarország túlsúlya iránt mindig erős volt az érzéke.”⁴¹ Hohenwart ezzel szemben rendkívül tartózkodó, zárkózott és szűkszavú ember volt, aki – Lónyay jellemzése szerint – politikai képességeit tekintve egyáltalán nem volt kiemelkedő.

Október 19-én – ahogy azt már fentebb láthattuk – a közös miniszterek és Andrassy a Hohenwart által ajánlott leirattervezetet – mely lényegében elfogadta a cseh kívánalmakat – vitatták meg, s egy másik dokumentumot formuláltak, melyben a szeptember 12-i első uralkodó leirat előtti állapothoz való visszatérést javasolták. Arról, hogy Ferenc József melyiket küldje el a cseh országgyűlésnek, az október 20-ai minisztertanács volt hivatott dönteni.

Ki kell mindenekelőtt emelni, hogy a 20-án megtartott tanácskozás nem egy kibővített közös minisztertanács volt, hanem egy osztrák minisztertanács, melyre meghívták a közös minisztereket, a király személye körüli minisztert, és a magyar miniszterelnököt. Somogyi Éva mutatott rá arra, hogy a konferencia jegyzőkönyvét nem Beust, hanem Hohenwart írta alá, s hogy azt nem a birodalmi kancellária egyik tisztviselője vezette, mint máskor, hanem az osztrák miniszterelnökség egyik hivatalnoka.⁴²

Október 20-án azonban nemcsak ez az egy tanácskozás zajlott le. Ezekről a téma szakirodalma egyáltalán nem tesz említést, Lónyay naplójából viszont néhány érdekes mozzanattal gazdagíthatjuk eddigi ismereteinket.

⁴⁰ Az október 18-i kihallgatásra vonatkozóan ld. Lónyay, MOL 37156. és Wertheimer, 1910. 720-722. p.

⁴¹ Idézi: Marczali, 1905. 281. p.

⁴² Somogyi, 1996. 167-168. p.

A pénzügyminisztert 20-án reggel egy újabb audiencián fogadta az uralkodó, melyen az előző nap lezajlott értekezlet eredményét beszélték meg. Lónyay megmutatta Ferenc Józsefnek az általuk javasolt leirat szövegét, s felhívta a figyelmét arra, hogy „az aláírandó rescriptumban el ne ismerje azt, hogy a cseh fundamental artikulusokat mindenekben helyesli”, és hogy feltétlenül ki kell hagyni azt a passzust, hogy a csehek jogai a „király fejedelmi szava által vannak biztosítva.”⁴³

Lónyay a délelőtti folyamán még részt vett egy előzetes megbeszélésen, melyen rajta kívül a két közös miniszter és a két miniszterelnök volt jelen. A találkozón az addig kimért és visszafogott Hohenwart egyenesen Andrásynak támadt, s azt próbálta számon kérni rajta, hogy miért pont most szólalt fel az alapcikkelyek ellen, hiszen már korábban, egy salzburgi találkozón⁴⁴ közölte vele ezt a tervezetet. Erre akkor – Hohenwart elmondása szerint – Andrassy azt mondta, hogy ezek nem ütköznek a magyar felfogással. Lónyay naplója szerint a magyar miniszterelnök azzal vágott vissza, hogy Salzburgban túl rövid volt az idő a dokumentumok átnézésére, mivel Hohenwart akkor adta át azokat, amikor már elutazni készült. Igaz ugyan, hogy ekkor konkrét kifogásokat nem tett a tervezetre, de annak irányát kezdettől fogva helytelenítette.⁴⁵

Említést érdemel még, hogy a nagy miniszteri konferenciát megelőző tanácskozássra Hohenwart egy újabb leirat javaslatot fogalmazott meg, ezt azonban sem a közös miniszterek, sem Andrassy nem fogadták el.

Ilyen körülmények között kezdődött meg tehát az október 17-e óta halasztott nagy minisztertanács. A magyar álláspontot Andrassy képviselte, előadása a visszaemlékezések szerint rendkívül határozott és meggyőző volt. Lónyay a naplójában a magyar szereplésről azt jegyezte fel, hogy „az általános benyomás ezen minisztertanácsról az volt, hogy mi a magunk nézete mellett igen határozottan szóltunk, az ellenfél alig volt képes magát védelmezni”.⁴⁶

⁴³ Lónyay, MOL 37156.

⁴⁴ A Hohenwart által említett augusztusi salzburgi találkozót ugyan elsősorban a Bécs és Berlin közötti kapcsolatok rendezésére szervezték, de miután a német császár és Bismarck távoztak, az osztrák kormányfő és Andrassy a cseh kiegyezési tervezetről is tárgyaltak. (Kónyi Manó: Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben. In: Budapesti Szemle, 1890/62. kötet. 206. p.)

⁴⁵ Közvetlen beavatkozásra azonban ekkor még egyáltalán nem gondolt, s ahogy a fentiekben láhattuk jóval később sem szívesen vette rá magát erre, pedig már feltehetően a szeptemberi uralkodói leirat elküldése után többen próbálták rávenni, hogy lépjen közbe, de ő ezt egészen október közepéig elhárította. Lónyay a Salzburgi megbeszélések kapcsán azt jegyezte fel a naplójában, hogy a miniszterelnöknek már akkor előre kellett volna látnia a veszélyt: „Itt pedig az első pillanatra feltűnhetett volna Andrásynak, hogy a dualizmus meg nem egyezik a föderalizmussal, már pedig a cseh kiegyezésnek világos iránya a föderalizmus.” (Lónyay, MOL 37156.)

⁴⁶ Lónyay, MOL 37156. A fentebb már idézett, Csengeri Antalnak küldött levélben pedig csak azt írta, hogy „Gyula túlhaladta önmagát”. (Lónyay Menyhért Csengeri Antalhoz. OSZK Kézirattár, Levelestár. 1871. október 21.)

A kiegyezést ellenzők észrevételeiről általánosságban elmondható, hogy a korábbi napokhoz képest nem változtak semmit, lényegében ugyanazok az ellenérvek hangzottak el, mint az előző minisztertanácsokon és az egyéb informális találkozók. A Hohenwart kormány tagjai közül mindössze négyen szólaltak fel: a kormányfő, Schäffle, Grocholski⁴⁷, és Holzgethan⁴⁸. Hohenwart Lónyay feljegyzése szerint „a dolog lényegére vonatkozó argumentumokra nem is felelt”, Schäffle beszédében elsősorban a felsőház megszüntetésének gondolatát vette védelembe, Grocholski miniszter pedig pusztán azzal érvelt, hogy „meg van ígérve a cseheknek, tehát meg kell tartani az ígéretet”. Holzgethan viszont a közös kormány mellett foglalt állást, s felszólalásában a pénzügyekhez kapcsolódó észrevételeit fogalmazta meg.⁴⁹ Wertheimer Ede „egykorú, teljesen megbízható, s kiadatlan”⁵⁰ feljegyzésekre hivatkozva azt írja, hogy Holzgethan a birodalom hitelképessége szempontjából, kritizálta a tervezetet, s kijelentette, hogy a „Fundamental Artikelek és az állami csőd ő előtte teljesen egyazon értelmű dolgok”.⁵¹

A 20-ai minisztertanácson végleges döntés még nem született. Ferenc József mindenképpen szerette volna, ha a két fél között megegyezés jönne létre, s ezért ekkor még nem kötelezte el magát sem a közös minisztérium, sem Hohenwart leirati javaslata mellett. Másnap ismét magához rendelte a két kormányfőt, hogy még egyszer fejtsék ki előtte az álláspontjukat, s kérte őket, hogy próbáljanak meg formulázni egy kompromisszumos leirati javaslatot.⁵²

A döntő tanácskozásra október 22-én került sor.⁵³ Ez nem egy szabályos miniszteri konferencia volt, hanem egy informális találkozó az uralkodó, a két közös miniszter (Kuhn nem tartózkodott Bécsben), és Andrassy között. Ferenc József kifejezett kérésére jegyzőkönyvet sem vezettek róla, így az ott elhangzottak, csakis Lónyay naplója alapján ismerhetők meg.

Az uralkodó ekkor már nem a magyar ellenérvekre volt kíváncsi – volt ideje megismerni azokat az elmúlt napokban -, mindössze annyit kérdezett, mi várható akkor, ha mégis Hohenwart javaslatát fogadja el. Andrassy válaszában két lényeges következményt említett. Az egyik, hogy a cseh követelések hatására Magyarországon a nemzetiségek szeparatista törekvésekkel fognak előállni, s esetleg a határörvidéki felkeléshez hasonló zavargások

⁴⁷ Ludwig von Holzgethan, pénzügyminiszter.

⁴⁸ Kazimir Grocholski, tárca nélküli miniszter. A Hohenwart kormány minisztereinek listáját ld: František Čapka: Dějiny zemí Koruny české v datech. Nakladatelství Libri, Praha, 2010. 934. p.

⁴⁹ Lónyay naplója alapján arra következtethetünk, hogy Hohenwart nem konzultált a pénzügyminiszterével a cseh kiegyezésről, s az alapcikkelyek tartalmáról.

⁵⁰ Arról sajnos nem tesz említést, hogy pontosan kitől származtak ezek az információk.

⁵¹ Az október 20-án tartott nagy miniszteri tanácsról ld: Lónyay, MOL 37156. és Wertheimer, 1910. 723-733. p.

⁵² Uo.

⁵³ Wertheimer itt ismét rosszul datálja az eseményeket. Orczy Béla naplója és levelei alapján az október 21-ei és az október 22-ei eseményeket összemossa, ennek azonban Lónyay feljegyzései teljesen ellentmondanak.

előfordulhatnak, a másik pedig, hogy ebben az esetben kénytelen volna lemondani. Ezután az uralkodó a pénzügyminiszterhez fordult, s tőle is megkérdezte ugyanezt. Lónyay nyilatkozatát érdemes szó szerint idézni, mivel vélhetően ez volt az utolsó, s talán az egyik legfontosabb érv, ami végleg eldöntötte a kérdést: „Ha az egyenes következményeit vesszük a rescriptum feletti határozatnak, kötelességem e tekintetben megemlíteni, hogy megingattatván azon alap melyen a közös minisztérium áll, hasonlót kellene cselekednünk, mint amit gróf Andrássy tett, t.i. mi is kényszerülve volnánk odahagyni állásunkat. Ez ugyan komoly aggodalomra még nem adna okot, azonban kötelességem még azon nézetemet is nyilvánítani, miszerint, ha Andrássy oly komolyan tekinti a Hohenwart által tervezett rescriptum kiadását, hogy azoknak folytán a miniszterelnökségről lemondani kíván, amint én a körülményeket ismerem, azon pártból, melyhez mi tartozunk, nem lesz senki, ki ily körülmények közt utána a minisztérium alakítását magára vállalni merné.”⁵⁴ A pénzügyminiszter ezen megjegyzése mindenképpen újszerű volt az előzőekkel összehasonlítva. Andrássy, – mint láttuk - már jóval korábban jelezte, hogy hajlandó volna akár lemondani is, de ezzel látszólag nem sikerült meggyőzni a császárt. Lónyay viszont már azt mondja, hogy Bécsnek a cseh kiegyezésért cserébe nemcsak egyes magyar politikusokat, s a közös minisztereket kellene feladnia, hanem lényegében az 1867 óta fennálló osztrák-magyar kiegyezést is. Ferenc József ezen a ponton szakította meg a tanácskozást, „felkelt, és komolyan meghajtván magát eltávozott.”⁵⁵

Az uralkodó ezután az osztrák miniszterekkel tárgyalt, s bizonyos, hogy erről Lónyayt és Andrássyt nem tájékoztatta.⁵⁶ Wertheimer szerint e ciszlaján minisztertanácscon jelentette be, hogy végül a közös kormány javaslatát fogadja el. Azt ugyan nem árulja el, hogy honnan szerezte ezt az információt, de minden bizonnyal így történt, hiszen a minisztertanácsai jegyzőkönyvek is erről számolnak be.⁵⁷ Azt is írja továbbá – Orczyra hivatkozva -, hogy 22-én már „ketté volt törve a pálca a Fundamental Artikelek fölött”, s hogy Andrássy és Beust erről még aznap tudomást is szerzett.⁵⁸ Lónyay naplójából viszont az derül ki, hogy ekkor még egyáltalán nem voltak biztosak abban, hogy a császár az ő javaslatukat fogja jóváhagyni, sőt a 23-ára vonatkozó feljegyzésében azt olvashatjuk, hogy már azt is valószínűnek tartották, hogy az uralkodó az ő lemondásukat fogja elfogadni. Október 23-án – hosszas tanakodás után⁵⁹ –

⁵⁴ Lónyay, MOL 37156.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Az osztrák minisztertanácsról úgy szereztek tudomást, hogy amikor néhány órával később ismét a Burg közelében jártak, ott találták az osztrák miniszterek fiákerjeit.

⁵⁷ Somogyi, 2010. 546. p.

⁵⁸ Wertheimer, 1910. 734. p.

⁵⁹ Beust arra próbálta rábeszélni a miniszterelnököt, hogy még ne menjen el az uralkodóhoz, mondván, hogy hagyjanak neki elég időt a gondolkodásra.

Andrássy kihallgatást kért az uralkodótól. A visszaemlékezések szerint Ferenc Józsefet ugyan „igen komolynak és gondolkodónak találta”, azonban ekkor már nyíltan kijelentette a miniszterelnöknek, hogy az ő nézetükhöz csatlakozott, s hogy belátja érveik fontosságát.⁶⁰ A helyzetet tovább bonyolította, hogy még ezen a napon Bécsbe érkezett Rieger és Clam Martinic, akik megpróbálták rávenni az uralkodót arra, hogy ne fogadja el egyik javaslatot sem, s egyáltalán ne küldjön leiratot a cseh országgyűlésnek.⁶¹ Ennek a kísérletnek végül nem lett eredménye, Ferenc József két nappal később értesítette Beustot, hogy mindenképpen Hohenwart javaslatát fogja elvetni.

Andrássy október 23-án – Beust és Lónyay kifejezett kérése ellenére – hazautazott Terebesre, abban a tudatban, hogy a cseh kiegyezéssel kapcsolatos ügyeket sikerült végleg lezárni. Hohenwart azonban nem volt hajlandó ellenjegyezni a kiadandó leiratot, az uralkodó ezért újra Bécsbe rendelte a magyar miniszterelnököt. Schäffle szerint Hohenwart azért vonakodott aláírni a dokumentumot, mert úgy gondolta, hogy ezzel teljessé tenné a bukását. Ellenben ha az elutasítás álláspontjára áll, akkor megőrizheti tekintélyének egy részét, amit később akár még politikusként is kamatoztathat. Hohenwart, Jireček,⁶² Schäffle és Habietinek⁶³ végül október 25-én adták be a lemondásukat.⁶⁴

Ferenc József október 29-én ismét kihallgatáson fogadta az időközben Bécsbe érkezett Andrássyt. Az uralkodó elsősorban abban kérte a tanácsát, hogy mi történjen a cseh országgyűlésnek szánt leirattal. A miniszterelnök azt javasolta, hogy mindenképpen ki kell adni, mégpedig Holzgethan aláírásával, akit egyúttal egy ideiglenes minisztérium vezetésével is meg kell bízni.⁶⁵

A császár Andrássy tanácsa szerint járt el. Másnap – október 30-án – elfogadta Hohenwart és három minisztere lemondását, s kinevezte Ludwig von Holzgethan bárót egy átmeneti kormány élére.⁶⁶ Az ideiglenes kormányfő által ellenjegyzett leiratot november 4-én terjesztették a cseh országgyűlés elé.

⁶⁰ Lónyay, MOL 37156.

⁶¹ Uo. ill. Wertheimer, 1910. 734-735. p.

⁶² Josef Jireček, oktatási és kulturális miniszter.

⁶³ Karel Habietinek, igazságügy miniszter.

⁶⁴ Wertheimer, 1910, 736-741. p. A császár – Orczy Béla beszámolója szerint – azzal a megjegyzéssel vette át a miniszterelnök és a miniszterek elbocsátást kérő folyamodványait, hogy „ez nekem nagyon zokon esik”.

⁶⁵ Lónyay, MOL 37156. A pénzügyminiszter szerint ezt már korábban ő is ajánlotta az uralkodónak.

⁶⁶ Pesti Napló. 1871. november 1. 252. sz.

FÜGGELÉK

FUNDAMENTÁLIS CIKKELYEK 1871 (RÉSZLETEK)

1. cikk

A Cseh Királyság a birodalom összes királyságára és tartományára vonatkozóan közösnek tekinti a következő ügyeket:

- a) Külügy, melybe a külföldi diplomáciai és kereskedelmi képviselő és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülő intézkedések tartoznak.
- b) Hadügy, beleértve a haditengerészetet is, viszont az újoncmegajánlás, a hadkötelezettség teljesítési módjára vonatkozó törvényhozás, a katonaság állomásoztatására és ellátására vonatkozó rendelkezések, valamint a hadsereg tagjainak polgári viszonyait, a katonai szolgálaton kívüli jogait és kötelességeit érintő szabályozás nem tartozik ide.
- c) Pénzügy, a közösen fizetendő költségek tekintetében, különösen az ezekre vonatkozó költségvetés elfogadása, s a kapcsolódó számadások ellenőrzése.

3. cikk

A Cseh Királyság elismeri, hogy a közös ügyekre vonatkozó törvényhozásnak kiküldött delegációk útján kell történnie, és pedig a Magyar Királysággal kötött szerződés értelmében, az egyik delegációt a Magyar Királyság országgyűlése, a másikat a többi királyság és tartomány alkotmányos módon küldi ki.

4. cikk

A delegációba a Cseh Királyság tartománygyűlése tagjai közül 15 küldöttet és 8 póttagot választ.

A küldöttek és a póttagok választása évente megismétlődik.

A tisztújításig a küldöttek és a póttagok megtartják tisztségüket.

A delegáció leköszönt tagjai újra megválaszthatók.

Az országgyűlésből való távozás egyben a delegációból való távozást is jelenti.

A delegáció tagjai szavazati jogukat személyesen gyakorolják.

Ha valamelyik küldött vagy póttag posztja megüresedik, új szavazást kell tartani.

Amennyiben az országgyűlés nem ülésezik, a távozó küldött helyére a póttagja lép.

Az országgyűlés feloszlásával a küldöttek működése is befejeződik. Az új országgyűlés új delegációt választ.

A küldöttek és a póttagok semmilyen utasítást nem kaphatnak az országgyűléstől.

A küldöttek személyükben ugyanúgy sérthetetlenek és felelősségre nem vonhatók, ahogy e jogok őket - a tartományi rendtartás szerint - az országgyűlés tagjaiként is megilletik.

A delegációra vonatkozó tartománygyűlési jogosítványok a delegáció tagjait illetik meg, - abban az esetben, ha az országgyűlés éppen nem ülészik.

5. cikk

A Cseh Királyság érvényesnek fogadja el továbbá a delegációk létrehozásáról, hatásköréről, valamint az ügyviteléről szóló rendelkezéseket, melyekben a Magyar Királysággal megegyezés született. (...)

6. cikk

A Cseh Királyság csatlakozik a Magyar Királysággal kötött megállapodáshoz a birodalom összes királyságát és tartományát érintő közös ügyek (1. cikkely) költségeire vonatkozóan, mely költséghez a magyar korona országai 30%-kal, a többi királyság és tartomány pedig 70%-kal járulnak hozzá.

(...)

Ezen rendelkezések 1877. december 31-ig maradnak érvényben.

9. cikk

Mindazon ügyek, melyek a Cseh Királyságot érintik, s amelyek nem lettek az egész birodalom összes királyságára és tartományára vonatkozóan közössé nyilvánítva (1. cikkely), teljességgel a cseh törvényhozáshoz tartoznak, s amennyiben az igazgatást érintik, a tartományi kormányzathoz.

10. cikk

Mivel azonban az egész birodalomra tartozónak kijelentett közös ügyeken kívül még olyanok is vannak, melyeket a birodalom, valamint az egyes királyságok és tartományok érdekében kívánatos közösen intézni, továbbá a Magyar Királysággal kötött, és a Cseh Királyság által elfogadott egyezményben bizonyos ügyeket olyanoknak nyilvánítottak, melyek bár nem közösek, de időről-időre meghatározandó elvek szerint kezelendők, ezért az országgyűlés elismeri, hogy az ilyen ügyek intézéséről szükséges gondoskodni.

11. cikk

Ezek az ügyek a következők:

1. Kereskedelmi ügyek, különösen a vámokat illető törvényhozás, továbbá a kereskedelmi, a tengerészeti és váltójogra, a mértékekre, a súlyokra, a találmányok szabadalmára, a védjegyekre és mintákra, a szellemi tulajdonjogra, s végül a jegybankokra vonatkozó törvényhozás, amennyiben intézésük az egész birodalomban ugyanazon elvek szerint történik.

2. Az ipari termeléssel szoros összeköttetésben lévő közvetett adók, monopóliumok, regálék, s végül a bélyegek és illetékek feletti törvényhozás.

A bélyegek és illetékek feletti törvényhozás azonban nem gátolhatja vagy hatálytalaníthatja az országgyűlés törvényhozási jogát az igazságszolgáltatásra vonatkozóan.

3. A pénzverés és a pénzláb szabályozása.

4. A kommunikációs eszközöket (vasút, posta, telegráf, hajózás) illető szabályozások, melyekről a közös ügyek intézésével megbízott testület elismeri, hogy az egész birodalmat vagy annak több tartományát érintik, vagy melyek több ország közigazgatási kerületét összekapcsolják. Továbbá a telegráf, a posta, a vasút és a hajózás ügyeinek törvényhozása és igazgatása, amennyiben azok a fentebb megnevezett közös közlekedési vállalatokra és azok üzemeltetésére vonatkoznak. (...)

5. A védelmi rendszer megállapítása, továbbá azok az ügyek, melyek a hadkötelezettség módozatára, rendjére és tartalmára vonatkoznak. (...)

6. A pénzügy köréből.

a) Az államadósságok, különösen a már felvett és a még meg nem állapodott hitelek kezelése és ellenőrzése. (...)

b) A közös ingatlan államvagyon, nem tekintve a királyságok és tartományok birtok, vagy egyéb jogcímeit.

c) A jelen cikkben említett ügyek kezelési költségének és fedezetének előirányzata és az arról való számadás.

Végül fontos okokból ezen ügyek közé tartozik

7. Az állampolgárságra, továbbá az idegenek tartózkodására és ideiglenes letelepedésére vonatkozó törvényhozás.

12. cikk

A 10. cikkben elismert szükségletek okán a Cseh Királyság kész a magyar koronához nem tartozó tartományokkal és királyságokkal megegyezni a célból, hogy a törvényhozást, amely a 9. cikk szerint a Cseh Királyság illetékességébe tartozik, az előbbi cikkben említett ügyeket tekintve az országgyűlések által választandó delegátusok kongresszusára átruházzák, addig, amíg más rendszabály nem lép életbe.

17. cikk

(...) A Cseh Királyság kész hozzájárulni ahhoz, hogy az egyes képviseleti testületek számára tárgyalásra kevésbé alkalmas ügyek vitelére egy független testület, szenátus álljon fel. E szenátusban, részben örökös, részben pedig az országgyűléseknek által jelölt három főből, Ő Felsége által élethossziglan kinevezett tagokból állna, s az egyes országok és királyságok jelentőségük aránya szerint lennének képviselve. A testület tekintélyének emelését szolgálhatná az, ha a császári ház hercegei, az érsekek és a hercegi ranggal bíró püspökök is helyet kapnának benne. A testület működési körébe tartoznak:

1. Azon államszerződések megvizsgálása és jóváhagyása, melyek a birodalmat vagy annak egyes részeit illetik. (...)
2. Azon ügyek elintézése, melyek az egyes országoknak egymás közti kötelelességeire és viszonyaira vonatkoznak, valamint az ezekből adódó viták eldöntése, amennyiben az illető országok bármelyike igényli ezt.
3. Esetről-esetre való határozatok a delegátusok kongresszusa és a tartománygyűlések közt felmerülő illetékességi vitákban. (...)
4. Tanácskozás és határozat azon indítványokról, melyek a delegátusok kongresszusára bízott ügyekről szóló alaptörvény megváltoztatását célozzák, akár saját, akár az országgyűlések vagy a kormány kezdeményezésére.

(...)

7. Esetről-esetre véleményadás a 11. cikkelyben foglalt ügyekről, ha Ő Felsége bármikor ezt kívánná.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FORRÁSOK

Az 1869-ik évi április 20-ikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 17. kötet. Szerk.: Kónyi Manó, Pest, 1871.

Hof- und Staatshandbuch. Wien, 1868. Interneten: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=shb&datum=1868&page=1&size=45>

Lónyay Menyhért Csengery Antalhoz. 1871. október 21. OSZK Kézirattár, Levelestár.

Lónyay Menyhért naplója. (1871. október) MOL Filmtár, 37156. sz. doboz.

Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkossy Gábor. Osiris, Budapest, 2006.

Pesti Napló. 1871. november 1. 252. szám.

Václav Řezníček: Velký Čech. Život, působení a význam Fr. Palackého, otce národa. Praha, 1897.

Vasárnapi Újság, 1879. július 13. 28. szám.

SZAKIRODALOM

František Čapka: Dějiny zemí Koruny české v datech. Nakladatelství Libri, Praha, 2010.

Gabriela Šamanová: Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3921/f11/100023s_Samanova-narodnost.pdf

Kónyi Manó: Beust és Andrássy 1870 és 1871-ben. In: Budapesti Szemle, 1890/62. kötet.

Marczali Henrik: Schäffle emlékiratai. In: Budapesti Szemle, 1905/341. szám, 33. évfolyam.

Somogyi Éva: A dualizmus és a föderalizmus választóvonalán 1871 októberében. In: Történelmi Szemle 2010/4.

Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867-1906). História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996.

Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1910.